

УДК 811.161.2'42

Нейтральна лексика української мови у функціонально-мотиваційному аспекті

Савчук Н. М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

У статті розглянуто стилістичні функції мотиваційно зв'язаних слів нейтральної лексики на матеріалі сучасної української художньої літератури.

Матеріалом для дослідження є мова творів С. Андрухович, Л. Голоти, М. Голуб, В. Гужви, С. Жадана, О. Забужко, В. Калашиника, І. Карпи, М. Матіос, С. Пантюка. З'ясовано, що здебільшого у складі мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. актуалізується нейтральна загальноживана лексика. В окремих випадках спостерігаються експресивні конотації функцій мотиваційно зв'язаних слів, хоч основна функція мотиваційно зв'язаних слів цього лексико-стилістичного шару – інформативно-текстовірна.

Ключові слова: мотивація, мотиваційно зв'язані слова, мотиваційний блок, мотиваційні зчеплення, нейтральна лексика.

У сучасній лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до вивчення мотиваційних процесів у лексиці. Відокремлюється така галузь мовознавства, як мотивологія, що досліджує лексико-семантичне явище мотивації слів, сутність якого складають мотиваційні відношення лексичних одиниць, котрі охоплюють мотивовані і немотивовані слова мови [1, с.17].

Лінгвістичний аналіз мотиваційних відношень подано у працях А.Д. Аділової, О.І. Блінової, М.М. Гінатуліна, М.Д. Голева, П.А. Катишева, Т.Р. Кияка, О.О.Селіванової, І.С. Улуханова та ін. Актуальними є такі проблеми: типологія мотиваційних відношень, типологія і функціонування мотиваційних ознак, зв'язок мотивації з категоріями семантики, фоносемантики, словотвору, опис мотиваційних зв'язків лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, функції мотиваційно зв'язаних слів у різностильових текстах та ін.

Зокрема, мотиваційно зв'язані слова (МЗС) досліджують у різних функціональних сферах (розмовне діалектне мовлення, публіцистика, художній стиль). Цій проблемі приділено увагу у працях О.Й. Блінової, М.Д. Голева, Л.В. Дубіної, О.В. Найден, В.Г. Наумова, М.Н. Янценецької та ін. В українському мовознавстві у межах теорії мотивації таких досліджень немає (у деяких розвідках мотиваційно зв'язані слова розглядаються під іншим кутом зору (М. І. Голянич (внутрішня форма слова і художній текст), О.О.Селіванова (ономасіологічна зв'язність) та ін.). Саме тому актуальною є досліджувана у пропонованій статті проблема функцій мотиваційно зв'язаних слів у художньому дискурсі. Українська художня література ХХ-ХХІ ст. (і проза, і поезія) фіксує динамічні процеси у мовленні, що потребує спеціального лінгвістичного аналізу, зокрема в аспекті теорії мотивації.

Мета статті: аналіз стилістичних функцій мотиваційно зв'язаних слів нейтральної лексики на матеріалі сучасної української художньої літератури.

Нейтральна лексика позбавлена експресивності та емоційно-оцінних відтінків. Тому нейтральна лексика, що входить до актуалізованих у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. мотиваційних зчеплень, покликана виконувати саме інформативно-текстотвірні функції.

Основною інформативно-текстотвірною функцією актуалізації МЗС на рівні тексту є висунення на передній план, посилення певних текстових категорій (ознак тексту). Повтор слів, використання МЗС формує індивідуально-художнє значення тексту, це текстовий **скреп**, що підсилює, актуалізує насамперед базову текстову категорію, категорію когезії (зв'язності) [3, с. 90]: «Його зустрів по-справжньому білий й трохи мерехтливий світ. Це вже важко було назвати звичайним *снігопадом*, бо не чарівні й досконалі *сніжинки*, а безформенні мокрі клапти заліплювали йому очі й вуха. Вінько спробував заховати голову у комір, але *снігова* волога одразу ж почала затікати під одяг. Він забіг у першу-ліпшу прохідну арку, обтрусився, мов кіт, і дістав цигарки. Дійсно, узимку *сніг* налаштовує на спокій і філософський настрій, а від цієї весняної сльоти лише роздратування» [12, с. 23].

МЗС – це своєрідні текстотвірні маркери, «маячки», які акцентують увагу на цілісності (як змістовій, так і формальній) висловлювання: «Тому здається, що місто приймає холодно, навіть вороже, ці *широкорозплющені* провінційні оченята, які «ловлять гав» навколо, намагаючись не пропустити жодної подробиці, шаріючись від тої чаруючої величності, котрої досі не знали. А далі втомі. Ніхто не розділяє того крейжанутого душевного пориву, іронічно піднімаючи праву брову у відповідь на *широкосяючу* посмішку» [3, с. 3]. Мотиваційно зв'язані лексико-синтаксичні деривати *широкорозплющені* – *широкосяючі* у цьому тексті – okazіоналізми, зазвичай, у літературній мові – це словосполучення прислівника з дієприкметником.

Використання МЗС водночас з функцією скрепу виконує функцію **додаткового інформування**: «У зв'язку з її *співом* на гадку мені спали дві аналогії: перша, здається, з Руданського, історія з бабою, яка заливалася сльозами, слухаючи в церкві *спів* дяка, позаяк його *спів* нагадував крик її кози, коли ту вовки роздирали; друга – з якоїсь дитячої книжки (читав у дитинстві), у ній малий, оцінюючи *спів* якоїсь *співачки*, казав, що вона верещить так, як його кіт, коли він того в чайник запихав. Про санаторну ж *співачку* сміливо можна було сказати, що соло вона *співає* так, як коза, яку роздирали вовки, та кіт, якого малий запихав до чайника, могли б *заспівати* дуєтом»; «По всьому селі, по всіх дворах люди собак тримали, *сторожів*, хоча що там *сторожити* було» [4, с. 136].

Функція додаткового інформування чітко простежується у випадках безпосереднього тлумачення значення: «Я дуже любив, коли прибував *варшавський* – тобто швидкий потяг *Варшава – Констанца*» [1, с. 50]; «У нас такі називають або *ковбойськими*, або *циганськими*. Під *ковбоями*, вочевидь, розуміють гуцулів» [1, с. 81]. Інтенсифікація інформації досягається засобом контактної актуалізації МЗС: «Заплаче – не зупиниться: тримісячна напруга налила її по вінця провинними *сльозами*. *Засльозеним* поглядом веде за годинниковою стрілкою, що застигла на першій пополу дні, наче роздумуючи, чи варто рухатись далі, але, врешті, рушила» [2, с. 58]; «*Гори, гірське село*. Все починає зеленіти» [1, с. 34].

Одне із слів мотиваційного зчеплення може виконувати інформативно-текстотвірну функцію **контрасту**: «Ні, - раптом поправляється ведучий, – мабуть, усе-таки не *наркокультурою*. Просто – *культурою*» [6, с. 162]. Контраст, протиставлення лежить в основі багатьох стилістичних фігур, що пов'язано, безумовно, з виконанням експресивно-стилістичних функцій. Лексема *наркокультура* сама по собі оксюморон, адже *культура* як така передбачає позитивний розвиток, все ж, що пов'язане з наркотиками, зазвичай, має негативні конотації. У випадку актуалізації МЗС *культура* – *наркокультура* логічно протиставляється видове поняття (*наркокультура*) родово-

му (культура). У Володимира Калашника мотиваційне зчеплення *живі-неживі - не жили* теж має у своїй основі відношення контрасту, протиставлення: «*Живі* слова ніколи не вмирають, *А неживі* ніколи не жили» [8, с. 26]. Це персоніфікація, але автор – лінгвіст, для кого слова – насправді живі, тому ми цей приклад описали у цьому параграфі.

Інформативно-текстотвірні функції **пояснення** реалізуються здебільшого через коментування внутрішньої форми одного з мотиваційно зв'язаних слів, що спостерігається у такому реченні: «*Хорошистка*, що автоматично значить – *хороша* дівчинка, чи, як казав потім на батьківських зборах завуч, «дівчинка з заможної родини», бо такою вона й була, при розлучених батьках, що пестили її, мов змагаючись між собою наввипередки» [7, с. 32-33]. Зазвичай, *хорошистами* (русизм) називають у школі учнів, які навчаються здебільшого на «4» за п'ятибальною системою (в російській мові оцінка *хорошо* (укр. *добре*), у цьому випадку лексема мотивована прикметником *хороша*, який є позитивною характеристикою людини. Авторське інотлумачення внутрішньої форми забезпечує експресивний ефект МЗС.

Інотлумачення авторами внутрішньої форми – засіб мовної гри, особливо показово це на прикладі МЗС з okazіоналізмами у складі: «*Лічниця*, – казав він, – *лічниця*, а не *лікарня*, бо *лікарня* – це там, де *ліки*, себто аптека, а *лічниця* – там, де *лікують*» [1, с. 18]. Ефект каламбуру супроводжує функцію пояснення у випадку з узуальними МЗС: «Водій *автонавантажувача*. Прекрасна вакансія для мене – людини з купою *автономних* комплексів і здатністю себе саму *навантажувати*» [9, с. 169].

Одна з інформативно-текстотвірних функцій, яку виконують мотиваційно зв'язані слова в сучасних українських художніх текстах, передбачає трактування концептуальних аспектів поняття – **концептуалізацію**, що репрезентовано у такому прикладі: «Зовнішня робітничая ячейка, – говорить Чапай. – Ідея проста – нам відпочатку показують *хибну* картину виробничих відносин. *Хибність* її, – говорить Чапай, – полягає насамперед в нібито необхідності перманентного зростання капіталу» [5, с. 103]. Функція експресивності нульова.

Концептуалізація – це репрезентація у тексті певної інформації. За І. Р. Гальперіним, інформація може бути змістово-концептуальною, змістово-підтекстовою та фактуальною [2, с. 44]. Науковець вважає **змістово-концептуальну** інформацію авторським творчим переосмисленням відношень між явищами, розуміння їх причинно-наслідкових зв'язків, їх значущості в соціальному, економічному, культурному житті народу [2, с. 25].

Концептуалізація реалізується часто засобом використання мотиваційних зчеплень, у складі яких синтаксичні деривати (за Єжи Куриловичем): «...натовпи чуваків у спортивних костюмах, котрі почували себе на вулицях міста впевнено й *безтурботно*, це було, очевидно, їхнє місто, їхні костюми, вони мали право на свою *безтурботність*, на відміну від мене, я міг запам'ятати краєвиди за вікном помешкання, але краєвиди ті міста вже не стосувались» [5, с. 256-257]; «Як і кожна жінка, вона не мала наміру *старіти* за жодних умов і обставин, та, зрештою, в чій перспективній плані входить дочасне *старіння?*» [11, с. 37].

Змістово-підтекстовий аспект інформативності передбачає більш узагальнений зміст сукупності інформації, яка актуалізується в дискурсі імпліцитно на основі тексту, виходячи з інших модулів дискурсу [4, с. 212]. За допомогою МЗС чітко диференціюється саме цей різновид інформативно-текстотвірної функції: «Мабуть, душі лісників, або душі *піонерів* із сусіднього табору, *піонерів*, які повтікали давно, багато років тому, із затишних *піонерських* наметів до лісу, харчувались якийсь час корінням і мухоморами, від чого поступово втрачали свою *піонерську* подобу, ставали неприкаяними духами, щоночі приходили на вогонь у лісі, не наважуючись підійти ближче, аби не зустрівся з *піонервожатим*» [5, с. 269]; « - *Кротовиця*, - розчаровано тягне

дівчинка. – У нас теж такі були, дід коров'яку свіжого накидав і *кроти* змандрували...» [2, с. 85-86].

Функція **фактуальності**, яка є вербалізованими повідомленням про факти, події, процеси, явища в текстовому світі, що моделюється свідомістю автора та інтерпретується свідомістю адресатів [4, с. 212], полягає у характеристиці реалії посередництвом використання лексичних мотивів, які репрезентуються певні факти існування предмета чи явища: «*Кактуси* живуть у *кактус аріях*» [10, с. 184]; «І ось навколо цієї байди збирається ЗРЯ, як *мурахи* навколо *мурашника*. Да? – питаюсь. – А хто виконує роль *мурашиної* королеви?» [5, с. 103].

Фіксуємо вираження фактуальності засобом актуалізації МЗС різних типів відношень між явищами чи предметами, висвітлення їх ознак, властивостей, родо-видових характеристик тощо. Так, мотиваційна пара *шпак* – *шпаківня* об'єктивує відношення суб'єкт – локатив у межах категорії предметності: «...першим його набачив *шпак* із старої *шпаківні*...» [2, с. 111]. Мотиваційне зчеплення *риба* – *рибина* – *риб'ячий* актуалізує предметні відношення одиничності – збірності (*риба* – *рибина*), дериваційний ланцюжок *риба* – *риб'ячий* репрезентує відношення об'єкт – атрибут: «...Чапай чомусь нервує, хоча показує нам, що все гаразд, зараз візьмемо, я розглядаю цвяхи в килимі і раптом бачу на підвіконні велику *рибину*, навіть не знаю, що за *рибина*, я їх ніколи не міг розрізнити, ну там *риби*, жаби – і все, квартирка відчинена і навколо *рибини* літає кілька бджіл, ліниво кружляючись, де вони лише взялись по такій погоді, сонні й зовсім неагресивні, хоча, може, саме так і має бути. Сідають на *риб'яче* тіло, повзають по ньому, я підходжу ближче, пробую перевернути небіжчицю і враз відсмикую руку...» [5, с. 96-97].

Висновок. Отже, здебільшого у складі мотиваційних зчеплень у текстах української художньої літератури кінця ХХ – початку ХХІ актуалізується нейтральна загальноживана лексика. В окремих випадках спостерігаються експресивні конотації функцій МЗС, хоч основна функція МЗС цього лексико-стилістичного шару – інформативно-текстотвірна у її диференційних типах, зумовлених сутністю і складом текстових категорій загалом. У перспективі нашого дослідження – аналіз стилістичних функцій мотиваційно зв'язаних слів розмовної лексики на матеріалі сучасної української художньої літератури.

Список літератури

1. Адилова А.Д. Принципы мотивологического исследования и его аспекты (на материале наименований птиц): Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01/ А.Д. Адилова. – Томск, 1996. – 19 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – Изд. 7-е. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 144 с.
3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учеб. пособие для студентов пед. интов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / В.А. Кухаренко. – 2-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое пособие / Е.А. Селиванова. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. Андрухович С. Старі люди / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 144 с.
2. Голота Л. Епізодична пам'ять: роман / Любов Голота. – К.: Факт, 2007. – 288 с.
3. Голуб М. Нарис / М. Голуб // Педагогічні вісті. – 2011. – Березень. – С. 3.

4. Гужва В. Спроба жити: повісті, роман / Валерій Гужва. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 512 с.
5. Жадан С. В. Капітал / С. В. Жадан. – Х.: Фоліо, 2007. – 797 с.
6. Жадан С. В. Лілі Марлен: книга нових та вибраних віршів / С. В. Жадан. – Х.: Фоліо, 2009. – 186 с.
7. Забужко О. Друга спроба: вибране / Оксана Забужко. – 2-е вид., виправл. і доп. – К.: Факт, 2009. – 432 с.
8. Калашник В.С. Незгасимі світи: Лірика, паліндроми, переклади / В.С. Калашник. – Х.: Майдан, 2010. – 132 с.
9. Карпа І. Добро і зло / Ірена Карпа. – Х., 2010. – 319 с.
10. Карпа І. І. Фройд би плакав / І. І. Карпа; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Х.: Фоліо, 2009. – 238 с.
11. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос. – Львів: Піраміда, 2009. – 264 с.
12. Пантюк С. Сім днів і вузол смерті: роман, новели / Сергій Пантюк. – К.: Видавництво Сергія Пантюка, 2007. – 288 с.

Савчук Н. М. Нейтральная лексика украинского языка в функционально-мотивационном аспекте // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.159-163

В статье рассмотрены стилистические функции мотивационно связанных слов нейтральной лексики на материале современной украинской художественной литературы. Материалом для исследования послужили сочинения С. Андрухович, Л. Голоты, М. Голубь, В. Гужвы, С. Жадана, О. Забужко, В. Калашника, И. Карпы, М. Матиос, С. Пантюка. Установлено, что в составе мотивационных сцеплений в текстах украинской художественной литературы конца XX – начала XXI века актуализируется нейтральная общеупотребительная лексика. В отдельных случаях наблюдаются экспрессивные конотации функций мотивационно связанных слов, хотя основная функция мотивационно связанных слов этого лексико-стилистического шара – информационно-текстотворная.

Ключевые слова: *мотивация, мотивационно связанные слова, мотивационный блок, мотивационные сцепления, нейтральная лексика.*

Savchuk N. Neutral vocabulary of Ukrainian in to functional motivational aspect // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.159-163

The article deals with stylistic functions of motivationally connected words in neutral vocabulary studied on the basis of Ukrainian modern literature. The works of S. Andruhovich, L. Golota, M. Golub, V. Guzhva, S. Zhadan, O. Zabuzhko, V. Kalashnyk, I. Karpa, M. Matios, S. Pantyuk are chosen for investigation. It has been proved that neutral current vocabulary is widely used in motivational couplings of late XX – early XXI century Ukrainian literature. Some examples show expressive meaning in functions of motivationally connected words, although these structures are found to have mainly informative function and are used to form text.

Key words: *motivation, motivationally connected words, motivational unit, motivational coupling, neutral vocabulary.*

Поступила до редакції 15.04. 2013 р.